

Mesto v zraku

Louis Adamič

Pisateljeva pripomba: Bralci v Jugoslaviji naj upoštevajo, da je ta članek napisan za objavo v Združenih državah in v Angliji. Želim tudi pojasniti, da je g. Mustafa Hadji Hasanovič sicer resnična oseba iz Sarajeva, da pa seveda ni odgovoren za večino misli, ki mu jih pripisujem. Mnogo misli, pogledov in izrazov, ki mu jih polagam na jezik so ali moja iznajdba ali opombe drugih ljudi, ki sem se z njimi seznanil v Sarajevu. Prijatelj Mustafa mi je le primeren povod, da izrazim stvari, ki sem jih videl, slišal ali premišljeval v Sarajevu.

Louis Adamič

Vlak, na katerega sva sedla v Dubrovniku in ki ga je Stella napol dobrohotno krstila s „ču-ču“, je dvanajst ur sikal, sopihal in se stresal, vzpenjajoč se po ozkem tiru vedno više in više. Sprva je peljala pot skozi sive, ovinkaste globeli pod previsnimi skalami dalmatinskih obrežnih gora, potem med breztolažne hercegovske planine in slednjič med zelene bosanske gore.

Iz Dubrovnika smo se odpeljali z eno lokomotivo. Nekje v Hercegovini smo pobrali še drugo. Na neki postaji ob vznožju visoke, okrogle gore, približno dve uri preden smo dospeli v Sarajevo, smo dobili še dve lokomotivi: ena je pomagala vleči spredaj prvima dvema, druga je pritiskala od zadaj. Strojev je bilo natančno toliko kolikor potniških vozov. A celo s štirimi stroji, ki so vlekli štiri potniške vozove, smo prevozili le šest ali sedem milj na uro, ko smo se mukoma vzpenjali po zadnji, najhujši poti.

Bilo je ob uri sončnega zatona in bosanske gore so bile neizrekljivo lepe. Fantastične pečine so v daljavi štrlele iznad prostranih, črnih gozdov; milijoni neurij in strel so jim izklesali podobo, da so jim bile časih pote-njice podobne ogromnim človeškim postavam. Na grebenih so kje pa kje samevale ruševine utrdb iz turških ali celo predturških časov; romantične kule nekdanjih begov so se razpogledavale z vršacev. Pod nami so bile majhne, globoko zarezano tesni vse žive od brzic ali pajčolanom podobnih slapov. V daljavi so kipeli s snegom pokriti vrhovi.

Po globelih so se ob strme gorske boke stiskale preproste vasi, kjer so bile vse kočice krite s slamo. Kdaj pa kdaj smo zagledali dekline ali starejšo ženo v širokih, napihnjenih hlačah in s kamižolo, pokrito z vezeninmi; marno je sukala pramen volne, lanu ali prediva, ki je prosto viselo s kolovrata, ter hkratu budno pazila na čredo ovac.

Naš voz je bil med sprednjimi tremi in zadnjo lokomotivo; na ostrih ovinkih, ki so si sledili drug za drugim, smo lahko videli vse štiri stroje hkratu. Nепrestano so si požvižgavali in bržkone brlitzgali le drug drugemu, ker prehodov ni bilo nikjer nobenih. „Tiste, ki so spredaj“, je menila

Stella, „brlizgajo oni, ki je zadaj, in jo najbrže opominjajo, naj pritisne malo krepkeje; ona zadaj pa jim odgovarja, da imajo dovolj moči in bi lahko po-tegnile kanček močnejše.“

Ko smo se tako vozili s štirimi stroji približno eno uro, se mi je ne-nadoma zazdelo, kakor da plezamo po vrvi ali po nečem podobnem.

„Tudi jaz sem imela isti občutek“, je menila Stella. „Skoro tako mi je bilo, kot da bi se sama mukoma popenjala po vrvi. Hotela sem zamolčati ta občutek, a tako sem trudna... Tako se mi zdi, kakor da bi plezali po vrvi, ki bi jo bil zagnal v zrak orientalski fakir, ali kakor se že pravi tem čudodelnikom... Kakor Douglas Fairbanks v „Bagdadskem tatu“, filmu, ki sva ga videla pred dokaj leti, se še spominjaš?“

Prikimal sem.

Ta prisposodba z vrvjo je bila moji ženi izredno mikavna, da je kar ni mogla pozabiti in se je neprestano poigrala z njo. „Kakor da bi plezali vedno više... više... više v mesto, ki prosto visi v zraku.“

„... v mesto, ki prosto visi v zraku“, sem hkratu z njo ponovil njene zadnje besede.

Seveda sva vedela, da je Sarajevo pretežno orientalsko mesto, ki leži nekje na višini, kamor naju pelje najina pot. V onem trenutku pa si seveda nikakor nisva bila v svesti, kako točno sva s to podobo pogodila ne le zemljepisne lege, marveč tudi marsikatero drugo stran mesta, v katerem je lepega dne pozno v juniju mlad mož umoril avstrijskega prestolo-naslednika ter zanetil iskro, iz katere je buknil svetovni požar, čigar po-sledice so s slednjim dnem vidnejše in otipljivejše. Šele ko sva se že nekaj časa mudila v Sarajevu, sva spoznala, kako resnična in točna je bila najina podoba, ko sva menila, da se popenjava v mesto, ki visi v zraku...

* * *

Bilo je pozimi. Ko smo dospeli okrog sedmih zvečer, je bilo Sarajevo izgubljeno v gosti, neprodirni megli. Ko sva se peljala s postaje v počasnem, gugajočem se hotelskem avtobusu, sva videla le cestne svetike, ki so mrlele kakor iz neznane daljave; kdaj pa kdaj je nenadoma zasvetila iz bele, mehke gmote luč avtomobila, taksija.

A nama je bilo prav, kakor je bilo. Dolgotrajno „plezanje po vrvi“, kakor sva tedaj imenovala najino vožnjo po ozkotirni železnici, naju je bilo utrudilo do smrti; preveč sva bila razdelana in izmučena, da bi bila zapazila karkoli ali da bi naju bilo zanimalo kaj drugega razen tople kopeli in postelje.

Naslednjega jutra sem se prebudil, ko se je zaznaval dan, in prvikrat v življenju sem slišal klicati muezina vernike k molitvi. Ena izmed devetin-devetdesetih sarajevskih mošej je bila le nekaj ulic oddaljena od našega hotela.

Muezin je klical z zvonkim, lepim glasom, ki je skozi odprta okna ubrano drhtel v najino sobo. Orient. Samovoljno se je bila poigrala zgodovina ter v slovansko Bosno postavila najzapadnejšo prednjo stražo daljnega vzhoda: islamski otok sredi krščanskega morja, skoro ne bolj oddaljen od Berlina in Pariza nego od Carigrada in Angore. „Isti zategnjeni, skoro jokavi klic“, sem si dejal v mislih, „je na isti način v soncu in dežju donel dan za dnem zadnjih dvanajst ali trinajst stoletij s tisoč in tisoč mineratov, razsejanih po znatnem kosu naše zemeljske oble.“ In Sarajevo je bilo eno izmed poglavitnih oporišč ene izmed najmogočnejših ver na svetu.

Nisem razumel muezinovih besed, a ko je večkrat zapovrstijo ponovil svoj klic k molitvi, sem zaslutil iz njega nekaj dramatsko razgibanega in lepega; hkratu pa se je temu klicu upiralo v meni nekaj prirojenega zapadnjaštva. Doma sem namreč iz Slovenije, ki ima tako zapadno kulturo kakor Avstrija, Švica ali Češka; poleg tega pa sem še devetnajst let preživel v Združenih državah in sem v teh letih, kakor sem večkrat dejal sam pri sebi, postal bolj Američan kakor večina rojenih Američanov.

A že to prvo jutro v Sarajevu sem kaj kmalu prebolel učinek muezinovega klica na moje zapadnjaško počutje. Zunaj je sijal krasen dan. Sonce je bilo za te višine v januarju izredno toplo. Sneg še ni zapadel, niti ne po gorah v neposredni okolici mesta. Pozneje so mi povedali, da je to vreme za Sarajevo nenavadno. Običajno so zime v Sarajevu ostre in trde, pomladi pozne, jeseni dolge in lepe, poletje najboljši letni čas.

Po zajtrku sva si s Stello šla najpoprej ogledat moderni del mesta.

Rad bi si bil ogledal kraj, kjer je Gavrilo Princip streljal na nadvojvodo Franca Ferdinanda in na njegovo ženo. Natakar v „kafani“ mi je razložil, kako priti do malega mostu čez reko Miljačko, kjer se je izvršil krvavi dogodek. A ko sva prišla do reke, sva našla več majhnih mostov, ki so si bili vsi zelo blizu in drug drugemu na las podobni.

Ustavil sem mladega moža, ki je bil sicer zapet v elegantno angleško suknjo, a je na glavi nosil rdeč fes, nagnjen na desno stran, da mu je čop bingljjal nad ušesom. Kakor sem najbolje vedel in znal, sem mu po srbsko pojasnil, da sva tujca v Sarajevu, ter ga vprašal, ali bi mi ne hotel pokazati zgodovinskega mostu.

„Tule naravnost pred vami“, je pokazal ter se vljudno nasmehnil. „Niti tri metre niste od kraja, od koder je streljal Princip.“

Povprašal sem ga še to in ono in na vsa vprašanja je ljubeznivo odgovoril. Potem je začel pojasnjevati še sam.

Ko smo zavili na cesto, ki pelje z mostu, je dodal: „Razen ploče, ki je vridana v steno, ni ničesar drugega, kar bi oznanjalo to mesto.“ Prišli smo do dvonadstropne hiše. Prebral sem srbski napis na plošči iz sivega marmorja:

Na tem zgodovinskem kraju
je
Gavrilo Princip
na dan Sv. Vida, 28. junija 1914.
oznanil prihod Svobode
Narodna Obrana

Stelli, ki je rojena Novoyorčanka in nevešča srbsčine, sem prevedel napis v angleščino. Medtem naju je mladi mož obzirno ogledoval. Večkrat se je ozrl na izvod ameriškega časopisa pariške izdaje, ki mi je mohl iz žepa v suknji, ter se lahko nasmehnil. Pozorno si je ogledoval najina obraza in blede nasmeh se mu je polagoma razlezel v izrazitejši smehlaj.

„Lep fant“, je menila Stella.

Nekaj minut poprej sem bil že sam slučajno opazil, da je najin spremljevalec res izredno lep. Šest čevljev visok, širokopleč, lepo zrasel je hodil visoko vzravan in je imel v vsem nastopu in kretnjah nekaj prešerno fantovskega in izzivalnega. A ta kljubujoča izzivalnost je bila, kakor se mi je kmalu posvetilo, vsaj delno posledica njegovega na desno uho pomaknjene fesa.

Prisodil bi mu bil triindvajset ali štiriindvajset let; pozneje nama je povedal, da jih ima šestindvajset. Njegov obraz je bila živa slika Johna Gilberta, Frederika Marsha in še šestorice drugih filmskih zvezdnikov iz Hollywooda. Lase je imel črne. Črne so bile tudi oči, ki so zrle zelo živo, prijazno in prijetno. Zgornja ustnica je bila somerno pokrita s tenko črto skrbno negovanih črnih brčic. Ko sem si ga naslednje dni natančneje ogledal, sem opazil, da je njegova obleka razen fesa potujoč zglede, kako mora biti eleganten mož napravljen v Londonu ali Novem Yorku.

„Ali je musliman?“ bi bila rada vedela Stella.

„Najbrže — s tem fesom na glavi. Vendar pazi, kaj govoriš; nemara zna angleško kakor ti ali jaz.“ Misel, da zna angleško, me je prešinila stoprav, ko sem opazil, kako se je mlademu možu nasmeh nenadoma razlezel po vsem obrazu in mu je v očeh zatlel poreden pogled.

Potem se je glasno zasmeljal in oba s Stello sva se mu pridružila. Prejšnje mesece sva v raznih krajih Jugoslavije po čudnih in zabavnih potih mnogokrat iznenada naletela na ljudi, ki so govorili ali razumeli angleško.

„Da, musliman sem,“ je spregovoril čez čas v nekoliko trdi angleščini. „Sarajevo je moje rojstno mesto. Ime mi je, če mi dovolite, da se predstavim, Mustafa Hadji Hasanovič. Moj oče ima prodajalnico starin v bazarju; prodajalno vodim jaz namestu očeta.“

Stella je dejala: „Sijajno! Vedno sem želela poznati nekoga, ki bi mu bilo ime Mustafa. Ali vam smem reči kar Mustafa?“

„Prosim, če vam je drago“, je odgovoril Mustafa.

Kakor bi trenil smo bili dobri prijatelji. Sam ne vem, kako se je bilo zgodilo, da sva se s Stello pozabila predstaviti; a Mustafa se je le nasmehnil in menil:

„Mislim, da vem, kdo sta. Videl sem vajini podobi v obeh naših jutrnjih listih; bral sem tudi vest iz Dubrovnika, da ste od tamkaj odpotovali včeraj dopoldne in da ste namenjeni v Sarajevo. Skoraj smešno je, da sem mislil ravno na vas, ko ste se ustavili na mostu... Kaj sem mislil in kaj me je napotilo k temu razmišljanju?“ se je zasmejal. „O to bi bila pa predolga zgodba, če bi jo hotel skončati zimskega dopoldneva kar sredi ceste. Iz časopisov sem razbral, da se kanite pomuditi v Sarajevu dva ali tri tedne. Upam, da boste prišli kaj pogledat očetovo prodajalnico, kjer sem zaposlen čez dan, ali pa da mi boste dovolili, da vas posetim zvečer. Potem vam bom povedal vse od kraja do konca... Kaj če bi šli z menoj kar takoj? Ali utegnete? Moj bratec je že v prodajalnici in je gotovo že zakuril.“

Bil je sicer udržljiv, a jasno je bilo videti, kako rad bi naju pregovoril, da bi ga spremila na dom. In ker nisva imela drugih opravkov, sva se odločila in šla.

Ker nisem bil gotov, da sem pravilno slišal njegovo polno ime, sem ga prosil, naj ga še enkrat ponovi. Nato je pojasnil, da je bilo Mustafa ime njegovemu staremu očetu; Hadji pomeni, da je opravil svoj „hadj“ ali romanje v Meko. Po svojem očetu, je nadaljeval, je turškega pokolenja, vendar se ima za Slovana, za Bosanca, za Jugoslavnca. „Moji predniki“, je pojasnjeval, „so prišli iz Turčije v petnajstem stoletju, nedolgo zatem, ko so Turki osvojili Bosno. Naše prvotno rodbinsko ime je bilo Hasan, a moj prapraded ga je poslovanil v Hasanovič.“

Ali se vam ne zdi vse to malce ironično? Turki so zavojevali bosanske Slovence politično in gospodarsko ter jih prisilili, da so se oklenili islama. Zavojevani Slovani pa so najbrž zaradi krepkeje razvite narodne živnosti poslovanili Turke. Zgodilo pa se je brez dvoma tako, da so se turški častniki, vojaki in uradniki po prihodu v Bosno ženili s slovanskimi dekletimi. Moja mati, na primer, je čiste slovanske krvi, a njena družina je bila muslimanska.“

Smehljaj se je ter se očitno trudil, da bi vzbudil najino zanimanje, kar se mu je tudi zlahka posrečilo. Nato je nadaljeval:

„V resnici je ta naša Bosna velika ironija, kolikor je je. Vsaj jaz vidim tako. Ali ni na primer čudno in skoraj smešno, če pomislite, da so bili Slovani nekoč najzagrizenejši sovražniki islama, ki so se borili proti njemu skoro tisoč let; sedaj pa je Bosna, ta do zadnjega kraja slovanska dežela, eno najtrdnjših oporišč pravovernega islama na svetu. Preosnove Kemala paše niso prodrle do nas. Tisoči in tisoči slovanskih muslimanov iz Jugoslavije, iz Bosne so boljši muslimani v starem, pravovernem smislu kakor večina Turkov iz Turčije.“

Sarajevo samo je mesto, polno izrednih ironij. Tu se je takorekoč začela svetovna vojna, ki je povzročila globoke spremembe skoro po vsem svetu. Rusija se je boljševizirala, Avstrija je razpadla, Italija se je po fašistila, v Nemčiji vse vre in kipi; Turčija ima Kemala pašo. Pojavilo se je več novih držav, med njimi Jugoslavija. Ameriko je zajela strašna gospodarska kriza. Nešteto primerov bi še lahko navedli, ki vsi pričajo o globokih izpremembah, ki jih je imela za posledico svetovna vojna. Sarajevo pa je na svoji visoki planoti, obdano z vseh strani od gričev in gora, ostalo v bistvu popolnoma isto kakor leta 1914. Res je prestolnica jugoslovanske province; v resnici pa je ostalo vse pri starem.

Prosim ne razumite me napak. Rojen sem v Sarajevu in ljubim to mesto, vsaj marsikaj v njem, kdaj pa kdaj. Ne morete si misliti, kako krasen, kako romantičen je pogled nanj z vrha katerekoli izmed gora, ki ga obkrožajo; povzpnete se vsaj na eno in videli boste. Če tako z višav zagledate vse številne minarete hkratu, se vam zazdi mesto slikovito, oziroma „bizarno“, kakor se radi izražajo turisti, ki nas obiskujejo.“ Pomolčal je za trenutek, nato pa oklevaje dodal: „Kljub temu pa se me včasih loti neugodje, če se oziram po svojem rodnem mestu, a najbrže le zato, ker sem še mlad.“ Nasmehnil se je, a se takoj zopet zresnil. „Natanko čutim, kako strašno smo daleč od vsega ostalega sveta, neskončno daleč od pravega življenjskega razvoja v kulturi, civilizaciji, napredku...“

Oče me je bil poslal v angleško šolo na Malto in potem v Carigrad, kjer sem se tudi učil angleščine in se poleg drugega tudi naučil nekaj francoščine in nemščine. Ko sem prevzel kupčijo po očetu, sem se spoprijateljil z nekaterimi tujci, ki so prihajali v našo prodajalnico, predvsem z Angleži in Američani. Poslali so mi knjige in revije, in ko jih prebiram, se mi vsako toliko zazdi, da visimo med nebom in zemljo...

Spogledala sva se s Stello.

„Toda oprostita,“ se je nasmehnil Mustafa, „bojim se, da vama pripovedujem preveč koj prvi dan našega srečanja v Sarajevu. Za nekoga, ki ni domač v Sarajevu, je to pripovedovanje prezapleteno in pretemno... Dospeli smo!“

Obstali smo v središču bazarja in nad vrati nizke, votlinaste in majhne prodajalne, ki je stala na vogalu blizu Begove džamije, sem prebral srbski napis: „Uzeir Aga Hasanovič, orientalske umetnine“.

„Tako je ime mojemu očetu,“ je pojasnil Mustafa ter nama odprl vrata. „Aga“, je odgovoril na Stellino vprašanje, „je znak spoštovanja. Če boste ostali v mestu dva ali tri tedne, se boste brez dvoma seznanili z mojim očetom; sijajen človek je.“

* * *

Trgovina, tesna in nizka, je bila neverjetno čista za prodajalnico orientalskih umetnin. Natrpana je bila z najraznolikejšim orientalskim blagom,

s starinskimi srebrnimi in bakrenimi kozarci, s krožniki in lonci najizbranejših oblik, okrašenih z arabskimi napisi iz korana; videl si z dragulji posejane puške, handžarje, jatagane in bodala najraznejših vrst, ki je vsako imelo svojo krvavo zgodovino; pred očmi so ti blesteli turški, perzijski in bosanski brokati, obleke, sukna, preproge s starimi, dragocenimi vezeni-nami, ki so segale do štirinajstega, pa celo do desetega stoletja.

Prostor je ogrevala železna peč. Ko smo vstopili, je približno dvanajst-leten deček nalagal drva na ogenj; tudi on je imel na glavi fes, potisnjen v stran. „Moj brat Sahib“, je rekel Mustafa.

„How-do-you-do?“ je vprašal Sahib z dolgimi presledki med eno in drugo besedo; ko je prišel do kraja, se je veselo posmejal.

„Govori le nekaj angleških besed,“ je pojasnil Mustafa; potem mu je po srbsko rekel, naj stopi v bližnjo „kafano“ ter nam prinese kave.

Branil sem se, češ, da sva že zajtrkovala, a Mustafa je odgovoril, da je pri njih navada, postreči s kavo vsakomur in ob vsaki priliki.

Nad pisalno mizo je bila polica za knjige, ki so bile zvečine angleške; poleg knjig je ležalo več izvodov ameriških revij. Mustafa nama je po-jasnil, da ima večji del knjižnice doma; potem nama je pripovedoval o knjigah, ki jih je prebral nedavno: Galsworthyjeve romane, Sinclairja Le-wisa, Bena Hechta, pesmi Edne St. Vincent Millayeve in Wellsov Oris zgodovine.

Povrnil se je Sahib ter postavil pred Stello in mene tenek bakren krož-niček z nekazno skodelčico sladke in goste turške kave.

„Ali vi ne boste?“ je Stella vprašala Mustafo.

„Oprostite mi morate, a jaz ne smem,“ je odgovoril. „V ramadanu smo, v tridesetdnevnem postnem času, ki ga vsako leto praznujejo vsi muslimani. Od sončnega vzhoda do sončnega zatona ne smemo ne piti ne kaditi. Ramadan se ponavlja vsakih devet mesecev, ki so naše lunino leto. Letos pride k sreči na zimo, ko so dnevi kratki. In po prvih dneh, ko se je treba postu šele privaditi, je razmeroma lahko vzdržati se jedi, pijače in kaje od pol šestih zjutraj do pol petih popoldne; veliko težje pa je poleti, ko v naših gorah zazori dan že ob šestih zjutraj in traja do pol devetih zvečer. Letos imamo ramadan pozimi, a marsikatero leto ga imamo poleti.“

Na pisalni mizi sem zapazil sveženj božičnih razgledic z ameriški-mi znamkami na ovitkih.

„Da,“ je menil Mustafa, „letos sem jih prejel lepo število. Američani, zlasti pa Američanke, prihajajo v naše kraje na izlete in nekatere Ameri-čanke — Alah jih blagoslovi! — so prav očarljive. Včasih, če imam čas, si izberem eno ter ji razkažem Sarajevo, ki bi ga sicer nikoli ne videla. To pa zato, ker me Amerika zanima...“

Zasmejala sva se s Stello.

„Zares,“ je še enkrat zatrdil Mustafa ter se še sam zasmel, „zares me Amerika izredno zanima, in zelo veliko sem se naučil o njej od ameriških gospa, ki prihajajo k nam v posete. Ko se povrnejo v Združene države, pozabijo, da sem musliman, ne sicer docela pravoveren in dober musliman, kakor mi često očita oče s potrjim glasom, a musliman vendarle. Nekateri pa mi pošiljajo pozdrave za šalo... Letos pa so začele prihajati razglednice za začetek ramadana, kar po mojem pomeni: „Želimo vam srečen in uspešen post!“

Ker so v Sarajevu januarja meseca tujci redki, ni imel Mustafa nobenega dela. „Že dneve in dneve nisem videl kupca,“ mi je dejal. Sicer pa je to prisilno brezdolje kakor nalašč za Mustafu, ki ne prodaja rad stvari iz svoje trgovine in se le s težkim srcem loči od brokatov, preprog in narodnih noš. „Ta šara, kakor ji pravite vi Američani, mi je resnično prirasla k srcu,“ se je nasmehnil; „marsikateri kupec, ki se oglasi v naši prodajalni, se mi zdi brez zadostnega okusa, da bi znal pravilno oceniti lepoto in delo teh predmetov, njihovo orientalsko lepoto in izdelavo. Nemara je to le snobizem; žal bi mi bilo, ker v resnici tako čuvstvujem.“

Stella je menila, da ima prav, pa naj bi bilo njegovo čuvstvovanje že karkoli.

„Potem pa me tudi veseli,“ je nadaljeval Mustafa, „da ni nobenih opravkov prav sedaj, ko sta prišla v Sarajevo vidva in me je sreča privedla prav na zgodovinski most, kjer smo se srečali.“

Obmolknil je, nato pa k meni obrnjen nadaljeval:

„Najbrže me ne boste docela razumeli in se mi boste nemara celo smejali, če vam bom povedal, da nas je v Sarajevu skupina zvečine mladih ljudi, muslimanov, kristjanov in židov brez razlike, ki smo vas željno pričakovali že od onega trenutka, ko ste stopili na jugoslovanska tla lansko spomlad, v maju, če se ne motim?“

Brali smo o vas v časopisih. Natanko smo vedeli za vaše bivanje v Sloveniji, sledili smo vam v Zagreb in Belgrad, vedeli smo, kdaj ste odšli v Dalmacijo in kje ste se ustavili, kdaj ste obiskali Črno goro in tako dalje. Časopisi so poročali o vsakem vašem koraku. Naši dnevnikarji so prinesli vaše razgovore z zagrebškimi poročevalci.

Čakali smo, kdaj boste prišli k nam. Če vas ne bo do konca jeseni, smo si dejali, potem vas ne bo do pomladi. Nikomur ni prišlo na misel, da bi utegnil priti do zime. V Sarajevu imamo društvece, ki se imenuje „Angleško-ameriški klub“; jaz sem njegov blagajnik; v njem se zbirajo ljudje vseh narodnosti in ver, kar jih pozna Sarajevo; in če se ne motim, smo še pred enim tednom obravnavali na zadnjem mesečnem sestanku, ali naj vas povabimo zgodaj spomladi, preden bi se povrnili v Ameriko, da bi prebili med nami teden dni ali še več; bili pa smo nekoliko v zadregi, ker smo vedeli, da ste prejeli mnogo takih povabil od vsepovsod v državi.

Nemara se vam bo zdelo čudno, zakaj smo vas tako željno pričakovali v Sarajevu. Skušal vam bom obrazložiti, kakor najbolje vem in znam, kajti naš položaj v Sarajevu je nekoliko različen od tega, kar ste na primer videli v Sloveniji ali v Dalmaciji.

Državljan ste Združenih držav in samega sebe imenujete Američana, vendar ste rojeni v Jugoslaviji in mi vas imamo za Jugoslovana. Vi živite v Ameriki, ki nam je sto let dražila domišljijo. V Ameriki ste se povzpeli do angleško pišočega pisatelja. Brali smo vaše knjige, imamo jih v naši klubski knjižnici. Nemara je res, da ste v Združenih državah šele skromen začetnik in novinec v pisanju, „eden izmed sto in sto pisateljčkov, ki žive v neprestanem strahu, kdaj bodo zdrknili v pozabo,“ kakor ste se sami izrazili zagrebškemu poročevalcu „Novosti“, a za nas pomenite nekaj izrednega. Naš človek ste, naše gore list, pa vendar ste si pridobili sloves in ime pisatelja v velikem svetu izven naših meja. Morda si sami niste v svesti, a v resnici ste naš zvezni člen z Ameriko, in to je ogromno v naših očeh.

A to še ni vse. Neka Američanka je trdila, da je Jugoslavija s svojimi prebivalci, ki še večinoma hodijo oblečeni v narodno nošo, podobna ogromni kinematografski družbi iz Hollywooda; vam pa je gotovo znano, da se v mejah te naše ljubke, slikovite Jugoslavije tesno in v skrajnosti kupičijo najbolj pereči človeški, politični, gospodarski, socialni, verski in kulturni problemi.

Mi v Sarajevu pa imamo še svoje posebne probleme. Samo te gore poglejte, ki nam zapirajo obzorja! Tako nam je, kakor da živimo na dnu kotla. Mesto ima 70.000 duš, ki so skoro enakomerno porazdeljene na muslimane, katolike, pravoslavne in žide. V bistvu pa je bilo mesto sto in stoletja muslimansko židovska občina, da sta nadih in kultura njegova še danes ta dan muslimansko židovska, orientalska, srednjeveška.

Predaleč pa smo na zapadu. V resnici ne spadamo semkaj. Azija smo v Evropi, zanimiva starina, muzej, prizor iz „Tisoč in ene noči“. Od daleč si nas prihajajo ogledovat ljudje, in še dobro, da prihajajo. Tujci nam pomagajo živeti. Velikih industrij nimamo, naše železniške zveze so revne, mesto je pretežko dostopno. Imamo izdelovalnico preprog, pivovarno, tobačno tovarno. A naše najdonosnejše podjetje je naša vera. Muslimani imamo malo manj ko sto mošej in minaretov, na tucate šeriatskih šol in drugih zavodov. Katoliška katedrala je ena izmed največjih na Balkanu, isto velja tudi o glavni židovski sinagogi.

Osnova za razvoj Sarajeva do današnje velikosti je bila položena v srednjem veku, ko so bile te gore, ki nas obkrožajo, zelo prikladne za vojaško obrambo. Naši muslimanski predniki so si izbrali mesto za glavno taborišče, za prednjo stražo islama zaradi vojaških prednosti teh gora. Kajti v onih dneh sta vojaška in verska napadalnost v muslimanstvu kakor v krščanstvu hodili z roko v roki.“

(Konec prihodnjič.)

Mesto v zraku

Louis Adamič

Konec

Mustafo sva videla skoro slednji dan. Bister, odkrit in z živim čutom za humor nama je bil vedno dober tovariš; zmerom se je razveselil, če sva stopila v njegovo prodajalno, če sva z njim odšla na sprehod po mestu ali na izlet v gore. Ure in ure smo pohajkovali po cestah, prepletajočih se v pravcati labirint, po ulicah in pod oboki velike čaršije, polne malih prodajalnic in delavnic, v katerih so prodajali ali delali muslimanski in židovski rokodelci in prodajalci.

Prodajalnice v bazarju zvečine niso podobne trgovini z umetninami, ki jo ima oče našega Mustafe; dočim skuša trgovina z umetninami privabiti tujce in turiste, so ostale prodajalnice preproste, razmajane, spredaj odprte lesene kolibe brez vrat in oken in z nizkimi napušči, kjer nekaj najboljših in najspretnjših rokodelcev, kar jih pozna svet, izdeluje in prodaja več tisoč različnih predmetov.

Tu izdeluje opankar preproste sandale iz rdečega, zelenega in rumenega usnja, preluknjane kakor mokasini. Klobučar kroji fese med dvema kovinastima kalupoma pod težko stiskalnico. Ko jih potegne izpod stiskalnice, jih narahlo poboža z dlanmi. Fesi so rdeči in črni, rdeči za muslimane, črni za Žide.

Zopet drug prodajalec ponuja preproge, ki so turške in perzijske po delu, a slovanske po vzorcih. Naslednja prodajalnica je draguljarnica, kjer si lahko ogledaš, kako spretno roke izdelujejo uhane iz filigrana, tobačnice in pušice za okrasje, podstavke in najraznolikejše škatlje, igle, gumbе in zapestnice; nekateri izmed teh predmetov so res umetelno izdelani.

Drugod razkazujejo prodajalnice ogromne zbirke nogavic, rokóvnikov in palčnjakov, ki so jih spletle kmetice v domačih vaseh in ki sijejo v vseh mavričnih barvah. Druge kolibe so pravcati muzeji vsakovrstnega preprostega orodja in sprav izza časov Preroka vse do danes. Izpod napustov prodajalnic z jestvinami vise zeleni in rdeči stroki popra, čebule in česna. Pod njimi stoje odprte vreče fižola, leče, otrobov in moke; poleg njih košare češpelj in drugega suhega sadja, orehov, jajc in lesa za podkurjavo.

Prodajalnice kave zavzemajo cel razdelek, kajti kava je v Sarajevu in povsod drugod po osrednjem Balkanu nekaj izredno važnega in imenitnega. Kakor je omenil že Mustafa, vam postrežejo z njo povsod in ob vsaki priliki. Tu pražijo najboljše kavino zrnje iz Mokke, z Jave, Hodeide in iz Brazilije ter ga meljejo v najrahlješi prah v majhnih mlinih za kavo, ki jih izdelujejo v posebnih delavnicah tega razdelka; še boljša pa je kava — tako vsaj trdijo v Sarajevu — če jo tolčejo v navadnem možnarju, nazvanem stupa, ki ni drugega nego hlod iz trdega lesa, ki so mu izžgali sre-

dišče. Praženje, mletje in kuhanje kave je v Sarajevu prava umetnost s svojimi posebnimi pravili. V čaršiji in po drugih bolj ali manj zapadnjaških mestnih predelih mrgoli kavaren, ki prodajajo le kavo, po dinarju ali dva čašico, ki ni večja od naprstnika. Kava je zelo močna; a najprej vas preseneti na njej rahel, nedoločen vonj, ki ga ne morem opisati drugače, kakor če rečem, da je orientalski.

Pekarne in kuhinje zavzemajo drug velik razdelek čaršije. Semkaj prinašajo gospodinje hlebe kruha v peko, prodajalci in rokodelci iz bazarja lonce mesa v kuho; peki in kuharji pobirajo toliko in toliko od hleba, oziroma od lonca... Za Stello in zame je bil to eden najzanimivejših razdelkov, ker sva se, kot že povedano, mudila v Sarajevu za ramadan. Muslimani so prenehavali z dnevnim postom ob pol petih popoldne in so bili seveda ob tej pozni uri gladni ko volkovi. Že ob štirih so prinesli prodajalcem po kolibah njihove lonce in hlebe, ki pa se jih ni nihče dotaknil, dokler strel z gore ni naznanil sončnega zatona; tedaj so vsi hkratu segli v lonce, nalomili hlebe ter izza zore prižgali svojo prvo cigareto.

Ulica v bazarju, ki je najoddaljenejša od Begove Džamije, se za več hišnih razdelkov vzpenja strmo v goro. Tu se vrste delavnice kotlarjev, srebrarjev, kleparjev in kovačev, kjer na stotine kladiv obdeluje in spreminja razbeljeno kovino v pluge, tehtnice, poljsko in hišno orodje vseh vrst, v kotle, lonce, ponve, podstavke in vrče; tolik je hrup, da človek samega sebe ne sliši. A nehote ti zastane korak in čudoma se ozreš okoli sebe, kajti v slednji kolibi je rokodelstvo v polnem življenjskem razcvitu in razmahu. Tako živo je še tu rokodelstvo kakor nikjer drugje v Sarajevu. Pred vašimi očmi izdelujejo neverjetno spretno roke stotero najraznolikejših predmetov, ki so včasih prava krasota; in izdelujejo jih na isti način, kakor so jih izdelovali rokodelci bližnjega vzhoda pred sedmimi ali osmimi stoletji.

Prodajalci niti ne mignejo, da bi prodali svoje blago. Zvečine so zaposleni z izdelavo, da bi se brigali še za prodajo. Nekateri razobesijo cene, drugi razpostavijo le blago, nato pa potrpežljivo, skoro nebrižno čakajo, kdaj se bo pred njihovo lopo ustavil priložnostni kupec ter jih ogoril. Prodajò seveda ne veliko, kupčija leze zvečine po polževo in vsi ti prodajalci se prebijejo skozi življenje z izkupički ob semanjih dnevih, ko trumoma prihajajo v mesto bosanski kmetje.

Skromni so in ne potrebujejo mnogo za življenje. Nekateri nosijo isto obleko deset ali petnajst let; potem jo razrežejo in porabijo za krpanje druge obleke. Pozimi so njihove kolibe prav tako na stežaj odprte kakor poleti. Nekateri, a ti so redki, se grejejo ob loncu z žerjavico; večinoma pa ne zapno niti suknjiča ali srajce. Ogromna opasica, ki jo nosijo ovito okoli pasu, jim ogreva vse telo. Marsikateri med njimi dela in prodaja v isti kolibi že trideset, štirideset ali petdeset let. Njihovi očetje, dedi in pradedi

so izdelovali in prodajali isto blago na istem mestu. Mustafa nama je pokazal preprosto brivnico, ki jo ima ena ter ista družina že dve sto petdeset let. Pokazal nama je lekarnico, v kateri gospodari star Žid ter daleč naokoli razprodaja ista zelišča in praške, iste zdravilne zvarke in pijavke, ki so jih njegovi predniki pred pet sto leti prodajali v Španiji. Ogledali smo si štiri sto let star „han“, turško gostišče, ki ga oskrbuje star musliman že skoro pol stoletja.

Mustafa nama je zatrdil, da so vsi ti Židje in muslimani izredno pošteni. Poštenost ni pri njih zgolj politika, marveč jo imajo v krvi. Zaupajo si medsebojno, a zaupajo tudi vsakomur drugemu. Kadar zakliče muezin k molitvi, izvlečejo noge izpod sebe in hite v najbližjo mošejo, ne da bi zaprli ali drugače zavarovali delavnico ali prodajalno. „Preverjeni so“, je pojasnil Mustafa, „da Alah varuje njihovo imetje, dokler molijo k njemu... in videti je, da imajo prav.“ Kljub splošni revščini Sarajevo skoro ne pozna tatvine ali drugih zločinov.

Še zanimivejše od kolib v bazarju in njihovih „majstorov“ pa je ljudstvo, ki polni ceste in ulice zlasti na semanje dneve, ki se vračajo vsako sredo.

Najprvo opazite muslimanke, ki za razliko z ženami iz moderne Turčije hodijo še vedno zastrtih lic; ogrnjene so v „zari“, dolg, ohlapen plašč iz cenenega blaga, ki docela zabriše telesne oblike; pod tem ohlapnim plaščem nosijo premožnejše žene moderna oblačila najnovejših krojev. Nekateri pajčolani so zelo rahli in časih ujamete nasmeh ali bežen pogled dveh ogromnih oči (muslimanke si že kot dekleta umetno večajo oči).

Potem opazite orjaške bosanske gorjance iz sarajevske okolice, ki prihajajo v mesto prodajat teleta, drobnico in drva ter nakupovat najnujnejše potrebščine. Nekateri merijo šest ali sedem čevljev, postave so vitke in trščate, ogromnih koščениh rok in obrazov. Hoja jim je gorjanska. Skoro vsi brez razlike, kristjani in muslimani, nosijo doma stkanjo obleko, grobe, škornjem podobne sandale in fese ali turbane. Hlače nosijo ogromne in široke, ki jim zadaj časih mahajo do pod kolen. Izredni sta njihova telesna moč in vztrajnost. S težkimi tovari na ramah hodijo vso noč iz domačih selišč, da so v Sarajevu že rano v jutru, kjer si s prodajo domačih pridelkov prislužijo svojih deset ali petnajst dinarjev izkupička, kar pomeni petnajst ali dvajset centov. Nato se vrnejo peš zopet domov.

Na sarajevskih ulicah vidite tudi „hodže“ čudnih, zanimivih obrazov; hodže so muslimanski duhovniki, sodniki in sploh učeni možje, ki jih krase beli ali zlati turbani. Potem srečate majhne Židovke s pokrivali, okrašenimi z zlatimi novci, kakršne so njihove prednice nosile pred petimi stoletji po getih v Madridu in Granadi; potem jugoslovanske častnike v gizdalinskih uniformah, muslimanske pravdnike, doktorje, politike in moderne poslovne ljudi, ki kakor Mustafa nosijo moderno zapadnjaško obleko; le fes ovaja

njihovo muslimanstvo. Med njimi vidite še pravoslavne Srbe in bosanske katolike, ki so podobni prebivalcem kateregakoli evropskega mesta.

Povedal sem že, da smo odšli na več izletov v gore nad mestom. Pogled s teh gora je nepopisen, kaos vzhoda in zapada, fantastičen, pošasten, prekrasen.

„Res, lepo je,“ je pritrdil Mustafa; „in povedal sem vama že, da ljubim Sarajevo... zelo ga ljubim. Vendar bi rajši tičal v vajini koži, da bi svobodno prihajal in odhajal, ostal tri tedne, si ogledal kraj, nato pa zopet dalje... v Ameriko, nazaj v veliki, živi, razgibani svet... A vsej tej nestrpnosti je najbrže vzrok moja mladost in pa ameriške in angleške gospe (naj jih pogubi Alah!), ki mi pošiljajo zanimive knjige...“

Zasmejal se je in zasmejala sva se še midva. A meni in Stelli je bilo težko zanj. Potem nama je zaupal, da je skušal pregovoriti očeta, da bi ga s tovorom umetnin iz njihove prodajalne poslal na razstavo v Chicago; a Uzeir Aga je le nemo odkimal, češ: ne zmoremo.

* * *

Uzeir Aga, ki sva ga spoznala drugi dan najinega bivanja v mestu, je bil zastaven možakar srednjih let, po prepričanju trd konservavec, ki se je oblačil po stari muslimanski noši v velike, široke hlače in v vezeno janko; na glavi mu je seveda čepel fes.

Morda najzanimivejši človek, kar sva jih s Stello spoznala med gosti, ki so prihajali k Uzeir Agi, je bil veliki duhoven iz Meke, po imenu Said Emmin Akaad. Nosil je blestečo satenasto obleko, glavo je imel ovito s turbanom iz zlatega sukna. Njegov obraz je bil nenavaden, a orientalsko lep. Star je bil nekako petdeset let, slovansko ni razumel, pač pa je lomil nekaj malega angleščine in v tem jeziku mi je posredoval drobce orientalske modrosti, ki sem jih posledaj pozabil.

Ta mož iz Meke je bil tako imenovani „bedel“. Star možakar, ki ni več mogel na potovanje v Meko, pa se mu je bližala smrtna ura, ga je dal poklicati v Sarajevo, mu izročil del svojega premoženja ter ga namesto sebe poslal na romanje v Meko. Povedali so mi, da opravi na leto več takih potovanj med Bosno in Meko; vsako potovanje stane seveda toliko in toliko...

S Stello sva bila v prodajalni, ko se je pred odhodom v Meko prišel posloviti od Uzeir Age in Mustafe. Obrnil se je tudi k meni ter mi v arabščini, ki mi jo je prevajal Mustafa, dejal: „V Ameriki so Mohamedanci žalibog redki; a če bi na svojih potovanjih naleteli kdaj na koga, tedaj mu izročite najlepše pozdrave...“

* * *

Angleško-ameriški klub, ki je predvsem gojil učenje angleščine in se bavil z dobavljanjem knjig iz Anglije in Amerike, naju je koj prvi teden povabil na večerno prireditvev. K tej prireditvi je prišlo tudi nekaj gostov,

ki niso bili klubovi člani in ki so le za silo ali pa sploh ne govorili angleško. Vsega skupaj nas je bilo petdeset oseb, zgnetenih v dvoje tesnih sob. Prišli so mladi moslemi Mustafinih let, pravoslavni Srbi, moški in ženske, pol tucata Židov in dva ali trije katoliki; po poklicu so bili poslovni ljudje, državni uradniki, časniki, učitelji in dijaki; vsi so se željno in vroče zanimali za Združene države, za svet onkraj sarajevskih gora... za ameriško literaturo, umetnost, film, glasbo, za socialna, plemenska, verska in spolna vprašanja in probleme; živo so se zanimali za priseljenstvo, za počestno razbojništvo, za delavske politike in slednjič tudi za Stello in zame.

Prireditelj je trajala vso noč. H koncu sva bila s Stello že do kraja izčrpana od neprestanega odgovarjanja na nešteta vprašanja. Ko se je slednjič Mustafa le posrečilo, da naju je spravil domov v hotel, je muezin z minareta bližnje mošeje že pel svoj jutranji klic k molitvi.

Če sva se čez dan hotela odpočiti, sva morala na tabli v veži pustiti listek z opozorilom, da naju ni doma...

* * *

Nekega večera naju je Mustafa peljal v državno gledališče k predstavi „Hasanaginice“, bosanske tragedije, zgrajene na stari narodni pesmi, ki pripoveduje o usodi muslimanke, od katere se mož zaradi nesporazuma loči s tem, da jo enostavno požene od hiše. Ta „Hasanaginica“ je eno izmed najzanimivejših del bosanske literature: muslimanska vsebina, obdelana v duhu in po načinu srbske narodne pesmi. Goethe, pravijo, se je šel učiti srbsčine, da bi jo mogel prevesti v nemščino.

Za naju pa predstava, podana v srbsčini, ni bila bolj zanimiva od občinstva, ki so ga zvečine sestavljali premožnejši pravoverni muslimani in mlajša generacija odpadnikov in mlačnežev. Gledališče je bilo polno, kajti Sarajevčani hodijo gledat to tragedijo vedno znova. Videla sva več sto pravovernih muslimank, ki so dvignile tenčico izpred obraza v trenutku, ko se je dvignil zastor; če ste se med dejanji razgledovali po gledališču, ste lahko opazili nenavadne in celo lepe ženske obraze. Kakor hitro pa je zastor padel, so si vnovič nadele tenčico pred obraz.

Med odmori, ki so zelo dolgi, je običaj oditi v „kafano“ v preddurju ter se pokrepčati s čašico kave in s cigareto. Tu naju je Mustafa predstavil še nekaterim mladim muslimanskim prijateljem in znancem. Nekateri izmed dečkov, nama je dejal, so še „modernejši“ od njega in še fesa ne nosijo več. Seznanila sva se tudi z dvema ali tremi modernimi muslimanskimi deklety (ena med njimi je bila prekrasna), ki niso hotele več nositi pajčolan in so se oblačile po najnovejši pariški modi.

Osupnilo me je fino sukno in pa elegantni kroj večine zapadnjaških oblek, ki so jih nosili mladi muslimanski odpadniki; šinilo mi je na misel, da se vsi z Mustafom vred oblačijo tako dragoceno in elegantno, marsikdo med njimi gotovo dragoceneje in elegantneje, kakor mu dopuščajo sredstva,

da bi opravičili svoje odpadništvo pred svojimi očmi, da bi se bolje počutili pred pravoverno opozicijo starejših muslimanov in bi hkratu delali propagando za svoje nazore. Omenil sem to svojo misel Mustafi; nasmehnil se je ter dejal: „Nemara...“

Nekega drugega večera naju je popeljal v „tekijo“, to je v samostan dervišev, ki leži v enem najstarejših mestnih delov. Tu sva videla pobožne in svečanostne obrede skupine svetih mož in njihovih učencev. Med popevanjem so se zibali in zvižjali, prepevali vedno glasneje in hkratu vedno hitreje nihali s telesi, dokler niso zapadli v nekak božjastni napad, ki naju je spravil malodane v obup. Mustafin obup nad tem početjem je bil nemara še hujši od najinega, dasi ga je ovajal manj vidno.

Zadnji večer najinega bivanja v Sarajevu naju je Mustafa v imenu svojega očeta povabil na dom, v prostrano, z zidovjem obkroženo hišo, sezidano okoli velikega, s peskom posutega dvorišča. Hiša je bila stara več sto let.

Obut v nogavice (muslimani so doma brez čevljev) naju je Uzeir Aga pozdravil zadržano in dostojanstveno, nemara z istimi besedami in kretanjami, s katerimi so njegovi predniki pred sto in sto leti sprejemali goste. Potem naju je peljal v prostran salon, kjer je bilo zbranih že veliko gostov. To je bila edina soba, ki sem jo videl v hiši. Oprema je bila v bistvu še izza časov, ko je bila hiša zgrajena, zelo preprosta in okusna, lepa po orientalsko. Preproge so pokrivalo sleherno deščico poda in vse otomane ob stenah. Pred vsakim gostom je stala mizica za kavo, vloženo sadje in voda. Na eni steni je visela zbirka starega orožja; na drugi prekrasna damščanska preproga.

Gostoljubnost v sarajevski muslimanski hiši, tudi po družinah čiste slovanske krvi ni nikoli nebrzdana, skoro razposajena in z jedmi preobložena pojedina, ki jo mora človek prenašati po krščanskih domovih v Jugoslaviji; muslimansko gostoljubje je vedno izredno udržljivo in formalno: sedite, govorite in s sobesedniki izmenjavate bolj ali manj enolične opazke. Najmlajša sinova stojita vsak v svojem kotu ter se neslišno približata, kadar sta čašica ali kozarec pred vami prazna; prav tako neslišno se vrneta z na novo napolnjeno čašico ali kozarcem ali pa tiho priskočita, kadar je treba komu prižgati cigareto.

Stella je bila edina žena v sobi. Čez čas jo je Mustafa prosil, naj stopi v prvo nadstropje v ženski oddelek ter obišče mater, dve stari materi in dve neporočeni sestri; in dočim sem se jaz razgovarjal z Uzeir Ago in njegovimi prijatelji o stvareh iz Amerike in o vtisih iz Jugoslavije, je Stella kramljala z ženami. Mustafa pa ji je bil za tolmača.

Pozneje mi je povedala, da so jo žene sprejele v sobi, ki je bila podobna salonu v pritličju; vendar je bil sprejem manj formalen kakor pri Uzeir Agi. Povedala mi je tudi, da so si jo dolgo ogledovale in jo spraševale

o življenju ameriških žena. Vendar je bilo očitno, da njihovo resnično zanimanje ne presega kroga njihovih domov in družin. Kolikor je mogla spoznati Stella, so živele srečno in zadovoljno; in Mustafa ji je zatrdil, da so srečne. „Nemara srečnejše“, je dodal, „od večine ameriških žena, če naj jih presojam po ženah, ki sem jih osebno spoznal ali bral o njih.“

Ne Stelli v prvem nadstropju ne meni v pritličju ni bilo docela lahko in sproščeno pri srcu; preživijo snuje v nama nemirni dinamični zapad; in tako se nisva mudila predolgo. Najino slovo je bilo sicer prisrčno, vendar prav tako formalno in udržano kakor najin prihod.

Mustafa naju je spremljal domov v hotel. Dobršen kos poti smo molčali. Bilo je ob pozni uri mrzlega, meglenega večera; na cestah ni bilo skoro nikjer žive duše.

„Lep dom imate, Mustafa,“ je menila Stella.

Nasmehnil se je. „Res zelo lep, toda... ali niste hoteli dodati še nekega ,toda‘?“

„Nikakor ne,“ je dejala Stella.

„In vendar je za vašo ugotovitev treba pristaviti še ,toda‘“, je nadaljeval Mustafa. „Z mojega zrelišča vidim vse polno teh ,toda'. Moji sestri, na primer, sta dobri in ljubeznivi, toda vam, Stella, nista podobni... in tudi Leori ne, Leori, ženi Martina Arrowsmitha v ,Arrowsmithu', romanu Sinclairja Lewisa...“

Obama nama je bilo težko za Mustafu. Zjutraj sva nameravala odpotovati. Prejšnje dneve nama je velikokrat zatrjeval, kako nerad naju vidi odhajati. Skušal sem olajšati slovo, čeprav mi je bilo hudo pri srcu. „Mladi ste še, Mustafa“, sem se smehoma pošalil. „Saj ste sami večkrat omenili, da je mladost kriva vašega nemira. Ko se boste postarali, se boste umirili in ustalili; tedaj ne boste nosili le fesa, marveč boste oblekli še široke hlače, ki vam bodo mahale do pod kolen; trikrat na dan boste hodili v mošejo in oženili se boste z zalo muslimanko, od katere boste zahtevali, naj si zakriva obraz s kopreno. Nemara se boste celo prelevili v pravcatega derviša.“

Mustafa se je smehljaj. „Mislim, da ne,“ je dejal čez čas. „Res, mnogo očarljivega je v našem življenju, toda v bistvu smo še vsi srednjeveški, čez mero konservativni, negibni in nesvobodni; vsi tičimo v zgodovinski in zemljepisni kolesnici, iz katere se ne ganemo... Treba nam bo nekaj krepkega, silnega, da nas bo vrglo iz naše kolotečine. Nemara se bo čez čas res zgodilo kaj silnega in nas premaknilo. Toda,“ se je zasmel, „mladost kipi v meni in težko je sedeti v prodajalni z umetninami ter čakati, kdaj se bo sprožilo ono neznano in silno.“

„Če bi ne ljubil očeta in družine, kakor jih ljubim, bi bil že zdavnaj odšel zdoma... v Anglijo, v Ameriko, kamorkoli. A naše družinske vezi so zelo tesne, zelo močne. Del so našega arhaičnega sistema. Če bi odšel

in se sprostil vseh vezi (če bi namreč mogel), bi ta odhod nemara pomenil očetovo smrt. Rad me ima in je že zdaj nesrečen zaradi mene, čeprav je moje odpadništvo od vere očetov razmeroma zmerno.“

V obližju hotela je bila še odprta napol orientalska sladčičarna. In čeprav sva bila že preobložena z vsemi dobrotami tega sveta in sva rotila Mustafa, naj nama prizanese, naju je vendarle spravil v sladčičarno, nakupil celo zalogo orientalskih sladčic ter vse škrcničlje in zavojčke poklonil Stelli. „Vem, da je neumno. Če bi vse to pojedli, bi bili bolni. Nič zato, če boste jutri pometali vse skupaj v smeti. A to je vse, kar morem storiti za vaju zdaj v trenutku slovesa, preden si rečemo zbogom za vedno. Ali ne zveni slovesno?“

Zasmejali smo se, nato pa odšli do hotela molče. Najin vlak je odhajal zelo rano v jutro in prepovedala sva bila Mustafa, da bi zaradi naju vstajal ter se prihajal poslavljat še na postajo.

Mustafa je spregovoril: „Ves dan sem si ponavljal besede, ki sem vama jih hotel reči za slovo; zdaj pa se mi zdi, da nobena ni prava... Prosim, spomnite se me kdaj pa kdaj v Ameriki. Zelo mi je hudo.“

Poljubil je Stelli roko, meni pa podal desnico. Dolgo minuto smo stali nepremično ter se gledali. Drugega nam ni preostalo, če smo se hoteli ubraniti solz. Po običaju, ki velja med prijatelji na Balkanu, sva se z Mustafa objela, Stella pa ga je naglo poljubila na brado, ki je bila tako visoka, da jo je ravno še dosegla.

Poslovenil S. L e b e n.

Ali se v S. S. S. R. gradi socializem?

Emile Vandervelde

Konec.

Ruska revolucija še ni končana. Preuranjeno bi bilo, če bi hoteli že sedaj napovedovati, kaj se bo slednjič izcimilo iz kaosa njenih početkov.

Sedaj lahko kvečjemu ugotovimo nekatera od pristašev in nasprotnikov sovjetskega režima splošno priznana dejstva.

1. Oktobrski revolucionarji so brez dvoma pometli s starim režimom temeljiteje, kakor bi bila z njim pometla katerakoli parlamentarna skupščina.

2. Popolna in brezodškodninska razlastitev vsega, kar je spominjalo na kapitalizem, je bila usodna. Njena prva posledica je namreč bil katastrofalen upad zlasti industrijske produkcije. Po drugi strani pa je ta razlastitev bolj kakor kjerkoli na svetu ustvarila ogromno kolektivno silo.